

EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA GOSPODARSTW Z PRODUKCJĄ TYTONIU

Tomasz Figurski

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Henryk Manteuffel

Słowa kluczowe: tytoń, efektywność, FADN
Key words: tobacco, efficiency, FADN

S y n o p s i s. Celem opracowania jest rozpoznanie efektywności ekonomicznej gospodarstw z produkcją tytoniu w Polsce. W badaniach wykorzystano dane zgromadzone w systemie FADN (*Farm Accountancy Data Network*). Wyniki badań wykazały, że produkcja tytoniu jest prowadzona przez małe, wyspecjalizowane gospodarstwa, dla których ten kierunek produkcji jest podstawowym źródłem dochodów. Wyniki ekonomiczne badanych gospodarstw w znacznym stopniu zależały od pomocy państwa w postaci krajowych płatności uzupełniających dla plantatorów tytoniu. W kontekście zmian zachodzących we wspólnej polityce rolnej (WPR), a w szczególności tendencji do odłączania płatności od produkcji, uzależnienie to może znacznie utrudniać przystosowanie się do zmieniających się warunków funkcjonowania na wspólnotowym rynku.

WSTĘP

Produkcja tytoniu stanowi ważne źródło dochodów dla ponad 14 tys. gospodarstw w Polsce. Ze względu na wysoką pracochłonność tej działalności, sięgającą nawet 4 tys. roboczogodzin na hektar [Wijatyk 2000], a także niski stopień jej zmechanizowania, stanowi również ważne źródło zatrudnienia (w szczególności sezonowego) w rejonach, w których koncentruje się produkcja tytoniu. Cechy te sprawiają jednocześnie, że produkcja tytoniu odbywa się głównie w gospodarstwach małych, przystosowanych do tej specjalistycznej działalności.

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej (UE) producenci surowca tytoniowego zostali objęci wspólną organizacją rynku tytoniu wraz z jej podstawowym instrumentem – płatnościami bezpośrednimi. W początkowych latach po akcesji wysokość tego wsparcia była ściśle związana z ilością produkowanego tytoniu. Jednocześnie dofinansowanie to było jednym z najwyższych spośród wszystkich dopłat bezpośrednich stosowanych w ramach WPR. Mechanizm ten zapewniał plantatorom tytoniu stabilne warunki prowadzenia produkcji, ponieważ gwarantował popyt ze strony przetwórstwa oraz przewidywalność wpływów z dopłat.

W wyniku reform przeprowadzonych przez UE w ramach WPR, płatności dla plantatorów tytoniu zostały obniżone i zamienione na wsparcie niezwiązane z produkcją, co wraz ze zniesieniem innych instrumentów, jak np. kwotowanie produkcji, znacząco zmieniło warunki funkcjonowania gospodarstw, w których uprawia się tytoń, na wspólnotowym rynku. Jednocześnie niewielkie rozmiary tych gospodarstw oraz poziom wyspecjalizowania powodują, że ich możliwości dostosowywania się do zmieniającej się sytuacji są znacznie ograniczone.

Głównym celem opracowania jest rozpoznanie efektywności ekonomicznej gospodarstw nastawionych na produkcję tytoniu, ze szczególnym uwzględnieniem roli płatności bezpośrednich w jej kształtowaniu. Efektywność rozumiana jako relacja efektów do użytych środków stanowi bowiem jeden ze sposobów oceny funkcjonowania gospodarstwa [Józwiak 1998].

METODYKA BADAŃ

W pracy dokonano oceny efektywności ekonomicznej gospodarstw znajdujących się w Sieci Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych – Polski FADN (*Farm Accountancy Data Network*), w których w latach 2004-2007 był uprawiany tytoń. W badanym okresie uzyskano dane dotyczące odpowiednio: 102, 109, 108 i 111 gospodarstw z badaną działalnością. Jednocześnie wśród badanych gospodarstw nie występowały takie, które odpowiadałyby typowi rolniczemu: „gospodarstwa specjalizujące się w uprawie tytoniu”, określone zgodnie ze wspólnotową typologią gospodarstw, a więc w żadnym z badanych gospodarstw standardowa nadwyżka bezpośrednia (SGM) powstała z produkcji tytoniu nie stanowiła więcej niż 2/3 całkowitej nadwyżki bezpośredniej uzyskanej przez gospodarstwo [Decyzja ... 1985].

Prezentowane kategorie ekonomiczne są zgodne z terminologią stosowaną w systemie FADN, zaś prezentowane dane są średnimi dla grup.

WYNIKI

Zasoby ekonomiczne gospodarstw określa się poprzez ilość użytkowanej ziemi, zasoby siły roboczej i kapitał. Podstawowe wielkości charakteryzujące gospodarstwa tytoniowe ujęte w systemie FADN przedstawiono w tabeli 1. Średnioroczna powierzchnia użytków rolnych użytkowanych w latach 2004-2007 przez badane gospodarstwa wyniosła 1 567 ha, co daje średnią 14,05 ha na gospodarstwo, w tym 23,46% użytków rolnych stanowiły grunty dzierżawione. W okresie objętym badaniem średnia powierzchnia gospodarstw uległa nieznacznemu zmniejszeniu.

Wielkość ekonomiczna badanych gospodarstw (wyrażona w ESU) nieznacznie wzrosła, od 9,7 ESU notowanego w 2004 roku do 10,3 ESU w 2007 roku. Suma nadwyżek bezpośrednich uzyskiwana przez rolników rosła zatem pomimo wzrostu cen środków produkcji. Wzrostową tendencję zaobserwowano również w odniesieniu do nakładów pracy ogółem i nakładów pracy własnej, co przy malejącej powierzchni użytków rolnych oznacza zwiększenie udziału bardziej pracochłonnych kierunków produkcji, a więc przede wszystkim zwiększenie udziału tytoniu w strukturze zasiewów. W tej sytuacji zwiększają się nakłady pracy w przeliczeniu na hektar użytków rolnych, a wraz z nimi zwiększa się udział nakładów pracy najemnej, który z 11% w 2004 roku wzrósł do ponad 19% w 2007 roku.

Tabela 1. Powierzchnia użytków rolnych, wielkość ekonomiczna i nakłady pracy w gospodarstwach z tytoniem ujętych w systemie FADN

Wyszczególnienie	Wielkości charakteryzujące gospodarstwa w roku			
	2004	2005	2006	2007
Powierzchnia UR [ha]	14,3	13,9	13,9	14,1
Powierzchnia dodzierzawionych UR [ha]	3,5	3,1	3,2	3,3
Wielkość ekonomiczna [ESU]	9,7	10,0	10,1	10,3
Nakłady pracy ogółem [AWU]	2,0	2,2	2,3	2,4
Nakłady pracy własnej [FWU]	1,8	1,8	1,9	2,0

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

Tabela 2. Wartość majątku badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Wartość majątku w roku [zł]			
	2004	2005	2006	2007
Aktywa ogółem	255 185	255 933	263 120	292 976
Aktywa trwałe	212 959	208 630	214 917	238 602
Aktywa bieżące	42 226	47 303	48 203	54 374
Wartość aktywów ogółem na 1 ha UR	17 848	18 397	18 980	20 752

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

Do zobrazowania potencjału produkcyjnego posłużono się wartością majątku, którym dysponowały badane gospodarstwa. Dane te wraz ze wskaźnikiem wartości aktywów ogółem na 1 ha UR zaprezentowano w tabeli 2. Zarówno w przypadku aktywów trwałych, jak i obrotowych, ich wartość wzrosła w badanym okresie. Nieznaczny spadek wartości aktywów trwałych miał miejsce jedynie w 2005 r., co spowodowało spadek ich udziału w aktywach ogółem z 83,5% w 2004 r. do 81,5%. W kolejnych latach badania struktura aktywów utrzymywała się na poziomie zbliżonym do 2005 r. Wzrost wartości aktywów, przy jednoczesnym zmniejszeniu powierzchni UR, spowodował zwiększenie wskaźnika wartości aktywów ogółem na 1 ha UR.

Przy rozpatrywaniu wpływu produkcji tytoniu na efektywność ekonomiczną badanych gospodarstw istotne było określenie znaczenia tej działalności na tle pozostałych, a w szczególności na tle całej produkcji roślinnej. Największym średniorocznym udziałem w strukturze zasiewów charakteryzowały się zboża (47,7%), następnie były pozostałe uprawy polowe (23,2%) oraz uprawy pastewne, które stanowiły 23,0%. Uwagę zwraca natomiast niewielki udział upraw owoców i warzyw. Spośród upraw trwałych w badanych gospodarstwach występowały jedynie sady (0,7%), zaś warzywa i kwiaty stanowiły zaledwie 3,1%. W strukturze powierzchni ogólnej gospodarstw 2,2% zajmowały grunty nieużytkowane, w tym grunty ugorowane z powodów technologicznych. Średnioroczna powierzchnia uprawy tytoniu stanowiła 14% w strukturze zasiewów, zaś w badanym okresie udział tej powierzchni ulegał corocznemu zwiększaniu, z 11,9% w 2004 roku do 15,5% w 2007 roku. Średnie powierzchnie poszczególnych rodzajów gruntów w badanych gospodarstwach przedstawia tabela 3.

Pod względem rozdysonowania powierzchni użytków rolnych produkcja tytoniu zajmowała drugie miejsce po zbożach. Miała ona jednak zdecydowanie największe znaczenie pod względem nakładów ponoszonych na tę działalność. Jak wykazały badania prze-

Tabela 3. Powierzchnia zasiewów w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Powierzchnia uprawy w roku [ha]			
	2004	2005	2006	2007
Zboża	6,93	6,37	6,93	6,55
Pozostałe uprawy polowe (w tym tytoń)	3,29	3,35	3,00	3,42
Warzywa i kwiaty	0,48	0,41	0,47	0,39
Uprawy trwałe	0,08	0,11	0,10	0,08
Uprawy pastewne	3,31	2,90	3,19	3,51
Ugory i odłogi	0,19	0,73	0,17	0,17
Tytoń	1,70	1,84	2,11	2,19

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

prowadzone w ramach systemu AGROKOSZTY [Skarżyńska 2009, Augustyńska-Grzymek 2009], koszty bezpośrednie ponoszone na produkcję tytoniu w 2007 r. były prawie 5,8 razy wyższe niż koszty bezpośrednie ponoszone na uprawę jęczmienia jarego. Pod względem poniesionych nakładów pracy produkcja tytoniu przewyższała jęczmień jary aż 132 razy.

Istotne znaczenie produkcji tytoniu dla badanych gospodarstw potwierdzają również dane dotyczące jej udziału w tworzeniu wartości produkcji z gospodarstwa, które przedstawiono w tabeli 4. Również w tym przypadku wartość produkcji tytoniu przewyższała wartość produkcji zbóż i miała największy udział w całkowitej wartości produkcji roślinnej. Corocznie wzrastał również jej udział w wartości produkcji ogółem.

Należy jednocześnie pamiętać, że wymienione w tabeli 4. dane dotyczące wartości produkcji nie uwzględniają wysokości płatności bezpośrednich, co wydaje się mieć szczególne znaczenie w przypadku rynku tytoniu. O ile bowiem dopłaty na pozostałych rynkach były przyznawane rolnikom niezależnie od faktu dokonania zbioru, wysokości plonu, a nawet bez względu na rodzaj uprawy¹, o tyle płatności dla plantatorów tytoniu w okresie objętym badaniem przyznawane były w sposób ściśle związany z produkcją tego surowca². Warunkiem otrzymania wsparcia było dostarczenie określonej ilości surowca tytoniowego do zatwierdzonego przetwórcy, a stawka pomocy określana była na 1 kg sprzedanego tytoniu. Płatności te miały więc charakter podobny do zapłaty uzyskiwanej

Tabela 4. Wartość produkcji w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Wartość produkcji w roku [zł]			
	2004	2005	2006	2007
Wartość produkcji ogółem	61 812	58 664	58 494	67 679
Wartość produkcji roślinnej	37 003	34 447	38 618	46 944
Wartość produkcji zwierzęcej	23 422	23 380	19 304	20 001
Wartość pozostałej produkcji	1 387	837	571	734
Wartość produkcji tytoniu	11 961	11 891	13 696	16 106
Wartość produkcji zbóż	10 168	7 198	10 674	15 178

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

¹ Jednolita płatność obszarowa przyznawana do wszystkich gruntów rolnych.

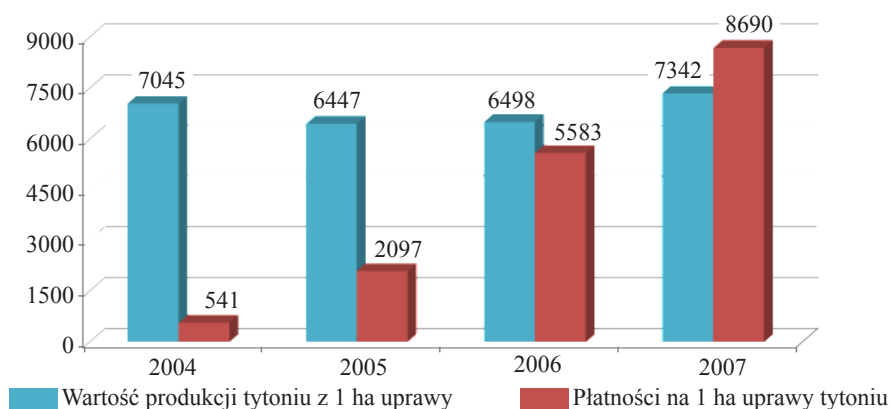
² W 2007 r. płatności dla plantatorów tytoniu zostały częściowo odłączone od produkcji, jednak ta druga niezwiązana część wsparcia wypłacana na podstawie danych historycznych miała wówczas niewielki udział w całkowitej pomocy kierowanej do tej grupy rolników.

przez plantatorów od przetwórcy skupującego tytoń. W swoisty sposób zwiększały one zatem przychód rolnika z uprawy tytoniu.

Znaczenie płatności bezpośrednich do produkcji tytoniu rosło corocznie wraz ze wzrostem stawki tego wsparcia. Dynamika tego wzrostu była na tyle wysoka, że utrzymał się on nawet pomimo spadku kursu złotego do euro wykorzystywanego do przeliczania stawek płatności bezpośrednich. W tym samym czasie wartość tytoniu produkowanego w badanych gospodarstwach wzrosła w znacznie niższym stopniu, w efekcie czego poziom wpływów z tytułu płatności do produkcji tytoniu w 2007 r. przekroczył wartość produkowanego tytoniu.

Zestawienie wartości wyprodukowanego tytoniu oraz wpływów z tytułu płatności bezpośrednich dla plantatorów tytoniu w przeliczeniu na hektar uprawy tej rośliny przedstawiono na rysunku 1.

Wraz z rosnącym znaczeniem produkcji tytoniu dla badanych gospodarstw corocznie wzrastała ich dochodowość, co świadczy o trafności decyzji produkcyjnych podejmowanych przez rolników. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego oraz dochód w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny przedstawiono w tabeli 5. W badanym okresie średni dochód badanych gospodarstw wzrósł ponaddwukrotnie. Podobny wzrost nastąpił w przypadku dochodu na osobę pełnozatrudnioną rodziny.



Rysunek 1. Wartość produkcji tytoniu oraz wysokość płatności bezpośrednich dla plantatorów tytoniu w badanych gospodarstwach

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

Tabela 5. Kategorie dochodów badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Wartość w roku			
	2004	2005	2006	2007
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego [zł]	20 788	23 691	35 545	43 478
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny [zł/FWU]	11 361	12 850	18 822	22 519

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

Zwiększając udział uprawy tytoniu w strukturze zasiewów, rolnicy nie tylko uzyskiwali wyższy dochód z gospodarstwa, lecz także w większym stopniu uzależniali ten dochód od pewnych i stabilnych wpływów z budżetu państwa w postaci płatności bezpośrednich. Wypłata tych środków była również niezależna od sytuacji na rynku, a także od jakości produkowanego surowca. Inaczej niż miało to miejsce w krajach „starej” UE, stawka krajowych płatności uzupełniających dla plantatorów tytoniu stosowanych w Polsce była bowiem jednolita dla wszystkich klas jakościowych tytoniu³. W latach 2004–2007 wartość płatności do tytoniu stanowiła odpowiednio 4,7, 16,3, 33,1 oraz 43,8% dochodu z gospodarstwa rolnego.

Oceniając sytuację ekonomiczną gospodarstwa, warto zwrócić uwagę na strukturę wykorzystywanego przez niego kapitału. Źródłem finansowania działalności badanych gospodarstw były głównie środki własne. Udział kapitału własnego w kapitale ogółem będącym w dyspozycji gospodarstw przekraczał 90% w każdym roku okresu objętego badaniem. Dane dotyczące źródeł finansowania majątku badanych gospodarstw przedstawiono w tabeli 6. W latach 2004 i 2005 kredyty średnio- i długoterminowe stanowiły ponad 60% wszystkich zobowiązań. Najwyższy poziom zadłużenia badane gospodarstwa osiągnęły w 2006 r., co odbyło się poprzez wzrost wartości kredytów krótkoterminowych. W drugiej połowie okresu objętego badaniem udział tych kredytów we wszystkich zobowiązaniach wyniósł 48%. Wartość kredytów średnio- i długoterminowych spadała natomiast corocznie.

W przypadku gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji tytoniu istotne znaczenie ma zaplecze techniczne związane z przygotowaniem tego surowca do sprzedaży. O poziomie rozwoju technicznego, zdolności do udoskonalania bądź rozwijania produkcji świadczą dane dotyczące inwestycji, które w przypadku badanych gospodarstw zaprezentowano w tabeli 7. Zgodnie z terminologią FADN inwestycje brutto to wartość zakupionych i wytworzonych środków trwałych pomniejszona o wartość sprzedanych oraz przekazanych nieodpłatnie środków trwałych w roku obrachunkowym. Inwestycje netto to wartość inwestycji brutto pomniejszona o obliczoną dla roku obrachunkowego wartość amortyzacji [Jasińska, Michalak 2008].

Tabela 6. Źródła finansowania majątku badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Wartość w roku			
	2004	2005	2006	2007
Kapitał ogółem (własny i obcy) [zł]	237 165	257 378	251 040	244 255
Zobowiązania ogółem [zł]	14 825	14 614	17 084	16 622
Kredyty długo- i średnioterminowe [zł]	9 490	9 016	8 888	8 648
Kredyty krótkoterminowe [zł]	5 335	5 598	8 195	7 974
Kapitał własny [zł]	222 340	242 764	233 956	227 633
Kapitał własny w kapitale ogółem [%]	93,75	94,32	93,19	93,19

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

³ W standardowym systemie płatności stosowanym w krajach UE-15 część płatności do tytoniu była przyznawana w wysokości zależnej od ceny skupu uzyskanej za daną partię surowca.

Tabela 7. Inwestycje w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Wartość w roku [zł]			
	2004	2005	2006	2007
Inwestycje brutto	16 988	10 630	14 846	10 711
Inwestycje netto	5 710	-678	3 073	-2 128

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN.

Największych inwestycji gospodarstwa dokonały w 2004 r., w którym również wartość inwestycji netto była najwyższa. W latach 2005 i 2007 inwestycje netto osiągnęły ujemną wartość, co oznacza, że były niewystarczające na pokrycie amortyzacji.

WNIOSKI

Produkcja tytoniu odbywa się głównie w małych gospodarstwach, w których działalność ta ma największe znaczenie w tworzeniu dochodu gospodarstwa, pomimo że uprawa tytoniu nie przeważa w strukturze zasiewów. Znaczenie to rosło corocznie w okresie objętym badaniem wraz ze wzrostem udziału tytoniu w strukturze zasiewów. Rosnące znaczenie uprawy tytoniu w tworzeniu dochodów gospodarstw powodowało jednocześnie coraz większe uzależnienie dochodów gospodarstw od pomocy państwa w postaci krajowych płatności uzupełniających dla plantatorów tytoniu. W kontekście zmian zachodzących we WPR, a w szczególności tendencji do odłączania płatności od produkcji, uzależnienie to może znacznie utrudniać przystosowanie się gospodarstw tytoniowych do zmieniających się warunków funkcjonowania na wspólnotowym rynku.

Pomimo, że gospodarstwa uprawiające tytoń są mniejsze obszarowo od średniej dla wszystkich gospodarstw ujętych w polskim FADN, ich dochody są wyższe. Dochodowość ta nie jest jednak satysfakcjonująca dla rolników, gdyż jest niższa od przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. Dysparytet ten zmniejszał się corocznie w okresie objętym badaniem. W 2004 r. dochód miesięczny na osobę pełnozatrudnioną rodziny wyniósł 947 zł, co stanowiło zaledwie 41% wynagrodzenia w gospodarce narodowej, a w 2007 r. było to już odpowiednio: 1877 zł oraz 70%.

Dane dotyczące kapitału gospodarstw pokazują niechęć rolników do finansowania swojej działalności kapitałem obcym, co przekłada się na niski poziom działań modernizacyjnych i rozwojowych. Rolnicy niechętnie zaciągają kredyty, w efekcie czego zaplecze maszynowe ich gospodarstw zużywa się.

LITERATURA

- Augustyńska-Grzymek I. 2009: *Jęczmień jary*, [w:] *Wyniki ekonomiczne wybranych produktów rolniczych w 2007 roku*, (red.) A. Skarżyńska, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 20.
- Decyzja Komisji z dnia 7 czerwca 1985 r. ustanawiająca wspólnotową typologię gospodarstw rolnych (85/377/EWG) (Dz. U. L 220 z 17.8.1985, s. 1).

- Jasińska E., Michalak P. 2008: *Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Józwiak W. 1998: *Efektywność gospodarowania w rolnictwie*, [w:] *Encyklopedia agrobiznesu*, (red.) A. Woś, Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 146.
- Skarżyńska A. 2009: *Tytoń* [w:] *Wyniki ekonomiczne wybranych produktów rolniczych w 2007 roku*, (red.) A. Skarżyńska, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 28.
- Wijatyk B. 2000: *Rynek tytoniu*, [w:] *Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*, (red.) E. Majewski, G. Dalton, SGGW, Warszawa, s. 408.

Tomasz Figurski

ECONOMICAL EFFICIENCY OF TOBACCO PRODUCING FARMS

Summary

The paper aims to recognise the economical efficiency of tobacco producing farms. The research is based on data collected by FADN. Results of the research indicate that tobacco is being cultivated by small, specialized farms, for which such type of production constitutes the essential source of income. The paper argues that the state aid in the form of complementary national direct payments for tobacco farmers has an important effect on economical results of farms. This dependence could determine the significant difficulty in adaptation of tobacco farms to the new market situation, especially within the framework of the reformed CAP, especially with regard to the continuous trend in decoupling of direct payments.

Adres do korespondencji:
mgr Tomasz Figurski
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Departament Płatności Bezpośrednich
ul. Wspólna 30
00-930 Warszawa
tel. (22) 623 12 72
e-mail: tomasz.figurski@minrol.gov.pl